ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ НА МІСЦЯХ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ

НІКІШЕВ Олексій Валерійович - аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ

ТЕТЕРЯТНИК Ганна Костянтинівна - завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.53

У статті розглянуто комплекс організаційно-правових, криміналістичних та етичних аспектів проведення огляду на місцях масових поховань, що набувають особливої актуальності в умовах збройного конфлікту в Україні. Масові поховання внаслідок бойових дій, актів геноциду чи інших міжнародних злочинів становлять надзвичайно важливі об'єкти для розслідування та доказування у кримінальному процесі. Вони мають не лише доказове, а й гуманітарне та меморіальне значення, будучи одночасно джерелом істини для родин зниклих безвісти та інструментом притягнення винних до відповідальності.

Автори висвітлюють особливості сучасного підходу до розслідування масових загибелей із залученням мультидисциплінарних груп: судових медиків, археологів, антропологів, криміналістів, саперів. Розкрито потенціал судової антропології та судової археології, які дозволяють реконструювати обставини загибелі, виявити приховані поховання, встановити біологічний профіль загиблого, джерела насильницької смерті та інші важливі параметри.

Окрему увагу приділено аналізу інноваційного підходу – «протоколу Михайловського», який було розроблено для уніфікації кодування тіл, фрагментів, речових доказів та забезпечення безперервного ланцюга збереження доказів (Chain of Custody). Унікальна система ідентифікації, запропонована в межах цього протоколу, дозволяє покращити процесуальне документування, забезпечити достовірність доказів, полегшити міжвідомчу комунікацію та унеможливити втрату важливої інформації в екстремальних умовах. Вона вже успішно апробована під час репатріації тіл загиблих військових.

У дослідженні наведено узагальнення практичних викликів, які виникають під час роботи на місцях масових поховань: від замінування територій і знищення доказів – до складних погодних умов, ризику контамінації зразків та необхідності дотримання гуманного підходу до загиблих. Наголошено на потребі адаптації українського законодавства з урахуванням міжнародних протоколів (Міннесотського, Борнмутського, рекомендацій МКЧХ, INTERPOL, ICMP), зокрема, шляхом розробки підзаконних актів, що врегульовують роботу на таких об'єктах.

Ключові слова: масові поховання, огляд місця події, судова антропологія, «протокол Михайловського», воєнні злочини, ідентифікація тіл, судово-медична експертиза, ланцюг зберігання доказів (Chain of Custody), доказування, криміналістика, огляд трупа, речові докази, ідентифікація.

Постановка проблеми

Проведення огляду місць подій на територіях масових поховань набуває надзвичайної актуальності в умовах сучасних воєнних конфліктів, зокрема, повномасштабної агресії рф проти України. Ця тематика поєднує в собі одночасно гуманітарну, криміналістичну та правозастосовну складову й вимагає особливої уваги через свою чутливість, доказове значення й масштаб наслідків.

Масові поховання нерідко є наслідком воєнних злочинів, злочинів проти людяності або актів геноциду. Огляд таких місць має на меті належну фіксацію слідів злочину, встановлення кількості загиблих, обставин їх смерті, ідентифікацію тіл та збирання доказів, які можуть бути використані в національних та міжнародних кримінальних процесах, зокрема — в Міжнародному кримінальному суді. Від точності та якості огляду залежить можливість притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих порушеннях міжнародного гуманітарного права.

Тисячі родин в Україні перебувають у стані невизначеності через зникнення рідних у зоні бойових дій. Ретельний і фаховий огляд місць масових поховань дозволяє встановити особи загиблих, повернути тіла родинам для поховання та надати психологічну і юридичну ясність щодо долі зниклих. Це також відповідає міжнародним стандартам щодо забезпечення права на правду та гідне поводження з померлими.

Документування масових поховань є частиною стратегії державної безпеки, оскільки дозволяє зберігати факти масових вбивств, які в майбутньому можуть бути використані для формування політики пам'яті, інформаційної безпеки, а також як відповідь на спроби агресора заперечувати або перекручувати події. Це запорука історичної справедливості та інструмент боротьби з ревізіонізмом і пропагандою.

Україна, як держава, що претендує на повноцінне правове реагування на злочини війни, має демонструвати дотримання принципів належної правової процедури. Проведення оглядів на масових похованнях у відповідності до національного законодавства, міжнародного гуманітарного права та рекомендацій таких організацій, як МКЧХ, INTERPOL, ICMP, свідчить про прагнення до справедливості й професійності в надзвичайно складних умовах.

Особливої уваги потребує проведення огляду місць масових, стихійних поховань. Після деокупації територій України таких територіях було виявлено 3302 тіла загиблих, з них: на території Київської області – 1376 тіл*;* на території Харківської області – 996 тіла; на території Донецької області – 392 тіла; на території Чернігівської області – 242 тіла; на території Херсонської області – 221 тіло; на території Сумської області – 41 тіло; на території Миколаївської області – 25 тіл; на території Луганської області – 7 тіл; на території Житомирської області – 2 тіла [1, с. 2]. Натомість масові поховання можуть утворюватися не тільки в умовах надзвичайного правового режиму (далі – НПР) воєнного стану, а й внаслідок інших надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх публікацій

Питанням проведення слідчих (розшукових) дій, документування на місцях масових поховань присвячені дослідження О. В. Нарожної, С.О. Сомика, Г. К. Тетерятник, М. С. Цуцкірідзе та інших. Однією із комплексних вітчизняних публікацій, присвячених цій тематиці є порадник для практичних працівників органів досудового розслідування, підготовлений колективом авторів, за редакцією М. С. Цуцкірідзе «Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матеріалами роботи на деокупованих територіях)» (2023 р.).

Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретико обґрунтованих положень щодо окремих питань проведення огляду на місцях масових поховань та напрацювання на їх підставі пропозицій до вдосконалення чинного законодавства і практики його реалізації.

Під масовими похованнями розуміються місця або визначеної території, де міститься безліч (більше одного) похованих, затоплених або розосереджених на поверхні людських останків (у тому числі скелетованих, змішаних та фрагментованих), якщо обставини смерті та/або спосіб поховання тіл вимагають розслідування їх законності [2].

«Місце стихійного поховання» є місце поховання людини (одинарного чи масового) у місцевості, яка не призначена для цього, відповідно до норм Закону України від 10.07.2003 № 1102-IV «Про поховання та похоронну справу», і потребує упорядку-

вання відповідно до санітарних норм, облаштовується та утримується відповідно до звичаїв та традицій, що не суперечать законодавству [3, с. 7].

Виявлення таких місць може відбуватися декількома способами: отримання інформації від очевидців та органів місцевої влади, шляхом здійснення розвідки за допомогою БПЛА (особливо у місцях, які знаходяться у лісових смугах, на віддалених територіях тощо), шляхом використання даних під час археологічної розвідки, з використанням інтрузивних методів (обстеження лопатами або спеціальною технікою під контролем археолога), не інтрузивні методи (використання геофізичних методів) тощо [4].

Збирання доказів на місцях масових поховань має свої виразні особливості, зумовлені як специфікою самих місць, так і нормативними та етичними вимогами до роботи з людськими рештками. Міжнародні стандарти, зокрема Міннесотський протокол, Борнмутський протокол, документи Міжнародного Комітету Червоного Хреста, зобов'язують слідчі й судово-медичні команди дотримуватись гуманного ставлення до загиблих, незалежно від їхнього правового статусу, та забезпечувати максимально етичну і фахову процедуру ексгумації. У таких умовах на перший план виходять не лише питання криміналістичної техніки, а й повага до людської гідності, права родичів на правду, та обов'язок держави забезпечити ефективне розслідування масових вбивств.

Вчені зазначають: «Місця масових поховань можуть істотно відрізнятися: за територією – від одного поховання, в якому знаходиться декілька тіл, – до сотень квадратних метрів (наприклад, масове поховання у м. Ізюм); кількістю виявлених трупів – від декількох – до сотень та тисяч; станом – природнім (в залежності від характеристики місцевості: ліс, поле, болотиста місцевість, межі населених пунктів тощо) та внаслідок змін різного характеру (в залежності від впливу погоди, кліматичних умов, часу виявлення таких місць, терміну, що пройшов з моменту захоронення – до моменту виявлення, механічного впливу на територію – робота техніки, військові дії поблизу тощо); обстановкою (зони активних бойових дій, заміновані території, території поблизу або в зоні стихійних лих та ін.)» [5, с. 228].

Таким чином, сама природа масових поховань значно ускладнює як технічне забезпечення, так і організацію слідчих (розшукових) дій (далі – СРД). Особливості ґрунту, погодні умови, ступінь розкладу тіл, а також вплив бойових дій чи механічного руйнування можуть не лише ускладнити вилучення тіл, але й призвести до втрати важливих слідів. Тому слідчі дії на таких об'єктах потребують ретельної попередньої розвідки, залучення мультидисциплінарної команди, а також використання технологій дистанційного знімання і картографування.

В залежності від цих характеристик буде залежати організація проведення огляду таких місць. До завдань в частині отримання доказової інформації на таких місцях будуть належати наступні. По-перше, отримання необхідної інформації для подальшої ідентифікації. Логічно, що основним буде подальше проведення ДНК-досліджень, однак важливу роль відіграють і опис індивідуальних ознак трупів (зубів, татуювань, шрамів тощо), а також артефакти, які можуть знаходитися на місцях масових поховань (документи, одяг, індивідуальні речі тощо). По-друге, якісний огляд тіл необхідний для встановлення причин смерті, що у подальшому може стати відправною точкою у розслідуванні природної смерті чи смерті внаслідок умисного вбивства, катувань, що відіграє важливу роль особливо при розслідуванні воєнних злочинів.

До таких дій залучаються фахівці у сфері антропології, археології, генетики, судової медицини, які мають працювати за уніфікованими протоколами. Зокрема, встановлення кількості тіл, аналіз їх розміщення, індивідуалізація тіл через ДНК-аналіз – усе це має значення для ідентифікації жертв, встановлення обставин смерті, часу і способу спричинення смерті. Водночас, через високу ймовірність наявності мін або бойових залишків, обстеження території має відбуватись у взаємодії з саперними

підрозділами, що підкреслює міжвідомчий характер таких дій.

Організація огляду місць масових поховань напряму залежить від їхніх характеристик, зокрема територіального масштабу, кількості тіл, стану збереженості решток, безпекової ситуації на місці, а також погодних і кліматичних умов. Визначення обсягу і структури робіт передбачає проведення попередньої оцінки ризиків, картографування місцевості, а в окремих випадках – залучення аерофотознімків або супутникової зйомки для виявлення можливих зон поховань. Відповідно до обставин, формуються мультидисциплінарні слідчі групи, що включають фахівців з криміналістики, судової медицини, генетики, антропології, саперних підрозділів, які здійснюють попереднє очищення і розмінування території. Таким чином, процес огляду вимагає чіткої координації між правоохоронними, судово-експертними та гуманітарними структурами.

У контексті збирання доказової інформації з таких місць одне з головних завдань – це отримання даних, необхідних для подальшої ідентифікації жертв. ДНК-аналіз залишається ключовим інструментом, однак його значення значно посилюється в поєднанні з даними про індивідуальні ознаки тіл: зубний статус, шрами, татуювання, особливості кісткових деформацій тощо. У місцях масових поховань нерідко зберігаються артефакти, які можуть мати значення для встановлення особи: елементи одягу, документи, ювелірні прикраси, релігійні або побутові предмети. Всі ці знахідки мають бути належним чином задокументовані, сфотографовані, описані і, за потреби, направлені на додаткові експертизи (трасологічну, біологічну, хімічну тощо), що дозволить в подальшому використовувати їх як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Наступним критично важливим етапом є експертиза тіл з метою встановлення причин смерті. У випадках, коли є підстави вважати, що смерть настала внаслідок насильницьких дій, особливу увагу слід приділяти виявленню ознак катувань, масових страт, застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв тощо. Судово-медичне дослідження повинне бути ретельно сплановане, проводитись за протоколами, що забезпечують збереження ланцюга доказів, та супроводжуватись фіксацією всіх ушкоджень. Оцінка типових ушкоджень, які несумісні з природною смертю, дозволяє не лише класифікувати обставини загибелі, але й визначити імовірну послідовність подій, а також осіб або групи, які могли бути причетні до злочину.

Крім того, проведення належного огляду місць масових поховань відіграє важливу роль у кваліфікації події як воєнного злочину, злочину проти людяності або геноциду. Зокрема, ознаки систематичності вбивств, численність жертв, однотипність способу знищення, наявність зав'язаних рук, пов'язок на очах, слідів катувань чи страт вказують на можливу реалізацію планових злочинних дій. Відтак, організація СРД на таких об'єктах повинна забезпечити не лише отримання доказів щодо індивідуальних випадків загибелі, а й встановлення загального контексту, що має ключове значення для кримінальної кваліфікації таких випадків як міжнародних злочинів. Така практика вже широко використовується міжнародними слідчими групами, зокрема у розслідуванні дій рф на території України.

Перспективними напрямками як наукових досліджень, так і практичного спрямування є судова археологія та судова антропологія, які активно на теперішній час розвиваються в усьому світі. Важливими ці напрямки є у тому аспекті, що доступ до місць подій в умовах НПР є ускладненим, може займати тривалий час, однак необхідність зобов'язання щодо ефективного розслідування є не менш важливими для України задля притягнення винних осіб до відповідальності, ідентифікації тіл загиблих, встановлення історичної правди. Зокрема, за даними з відкритих джерел у тимчасово окупованому Маріуполі на сьогоднішній день чисельність жертв становить від 20 до понад ста тисяч осіб [6; 7].

Судові археологи, забезпечують виявлення прихованих поховань та реконструкцію динаміки події, що призвела до смер-

ті. Їхня діяльність включає встановлення місця, часу та способу утилізації людських останків, а також збір доказів, які можуть бути використані для встановлення особи загиблого та потенційно причетних до вчинення злочинів осіб. О. В. Нарожна визначає, що «судова антропологія займається ідентифікацією людських останків для судово-медичних цілей та застосовує знання і методи фізичної антропології до проблем криміналістичного значення, використовує фізичну антропологію в криміналістичному контексті» [8, с. 190].

Паралельно, судові антропологи застосовують остеологічну експертизу до скелетних останків, що були вилучені. Це дозволяє визначити біологічний профіль особи: стать, вік, ріст, етнічні особливості, а також проаналізувати травми, що могли бути нанесені при житті або після смерті. Важливо, що судова антропологія базується на передових наукових підходах, що включають не лише морфологічні характеристики, а й патологічні та анатомічні зміни.

Один із ключових аспектів – це подвійна природа інформації, яку надають археологи та антропологи. З одного боку, вона має процесуальне доказове значення, з іншого є джерелом криміналістично значимої інформації для побудови версій та формування слідчих гіпотез. Саме через це доцільною є тісна інтеграція експертів у міжвідомчі слідчі групи, що діють у сфері розслідування злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

На підготовчому етапі розслідування важливе значення має кабінетний аналіз геопросторових та часових закономірностей. Застосування сучасних технологій, зокрема аналізу супутникових знімків та аерофотозйомки, що дає можливості виявляти ознаки земельних порушень, характерних для стихійних або навмисних поховань. Це особливо актуально в умовах складної логістики доступу до деокупованих або потенційно замінованих територій.

При безпосередньому огляді місця археологи оцінюють ландшафт, виявляють візуальні аномалії, проводять тестування ґрунтів та здійснюють контрольні розкопки. Залежно від отриманих результатів приймається рішення про масштаб розкопок, визначення меж поховання та формування відповідного протоколу документування. На цьому етапі також забезпечується безперервний ланцюг збереження доказів, що є критично важливим для подальшого судового провадження.

Вилучення тіл або їх фрагментів супроводжується ретельною фото- та відеофіксацією, а також описом просторових параметрів: положення тіла, глибини поховання, наявності супровідних предметів. Кожне тіло маркується, збираються зразки для ДНК-експертизи, проводиться базове дослідження на наявність ознак насильницької смерті. Особливу увагу приділяють судово-медичній оцінці, яка проводиться вже в лабораторних умовах.

Антропологи, вивчаючи залишки, здійснюють реконструкцію життєвого шляху загиблого: стан здоров'я, наявність хронічних хвороб, сліди старих травм тощо. При потребі проводиться повторна експертиза, зокрема при сумнівах у результатах ДНК-ідентифікації. У багатьох випадках саме поєднання ДНК-аналізу та антропологічних характеристик дозволяє досягти найвищого ступеня достовірності результатів.

Отримані результати не лише сприяють ідентифікації, а й є важливими для відтворення механізмів масових убивств. Наприклад, характер вогнепальних поранень, тип зв'язаних кінцівок, наявність слідів катувань або використання підривних пристроїв можуть вказувати на конкретну практику, що має системний характер. Це відкриває перспективи для подальшого кваліфікування дій як геноциду або злочину проти людяності.

Крім експертної та слідчої функції, археологи та антропологи також залучаються до навчання правоохоронців, медиків, родин загиблих. Підвищення обізнаності з процедур документування масових поховань забезпечує ефективніше збереження доказової бази. Таким чином, роль цих спеціалістів виходить за межі вузькоекспертної, охоплюючи також просвітницьку та координаційну місію у контексті перехідного правосуддя [9].

Методи аналізу ДНК із кісткових останків, вилучених у складних кліматичних і

геологічних умовах, за останні роки зазнали значного розвитку. У судово-медичній практиці особливо важливо застосовувати перевірені методики визначення біологічних характеристик особи, таких як стать та вік за допомогою остеологічних досліджень. Водночас сучасні технології відкривають нові можливості: тепер фахівці можуть встановлювати такі зовнішні ознаки, як пігментація волосся, очей та шкіри, що є цінним джерелом додаткової ідентифікаційної інформації, особливо у випадках, коли генетичний матеріал пошкоджено.

Зниження якості ДНК часто спостерігається внаслідок тривалого перебування останків у несприятливому середовищі, зокрема в місцях із високою температурою або нестабільною вологістю. У таких умовах навіть зовні збережена морфологія кістки може містити фрагментований або деградований генетичний матеріал. Особливо гостро ця проблема постає у випадках виявлення масових поховань у південних регіонах або в місцях, де відбувалися бойові дії, під час яких тіла могли піддаватися впливу вогню, вибухів чи інших руйнівних чинників.

Особливу складність становлять масові поховання, де останки багатьох осіб змішані. У таких ситуаціях судовим генетикам доводиться зі значними труднощами відбирати зразки для дослідження, щоб уникнути контамінації та забезпечити точність результатів. Ця проблема особливо критична на локаціях, де були спалені тіла або порушено шар поховання внаслідок механічного впливу. Технології масового секвенування та цифрового картографування допомагають частково вирішити ці завдання, але потребують ретельної координації між фахівцями.

Ще однією важливою проблемою є відсутність референтного матеріалу для порівняння, якщо близькі родичі зниклої особи загинули або не можуть бути встановлені. У таких випадках зростає роль реконструкції фенотипу та аналізу культурного, етнографічного й географічного контексту. Таким чином, ефективна робота з ідентифікації вимагає мультидисциплінарного підходу: співпраці генетиків, антропологів, криміналістів, археологів та інформаційних аналітиків, які разом здатні розробити стратегію точного ідентифікаційного дослідження навіть у найскладніших випадках [8, с. 194].

Робота з тілами потребує відповідного оформлення у процесуальному плані. Стандартні протоколи огляду місця події та огляду трупа не створюють належних процесуальних гарантій та не є ефективними при фіксації доказів на місцях масових поховань.

Для забезпечення точного обліку та подальшої ідентифікації кожному тілу або фрагменту має бути присвоєно індивідуальний порядковий номер. Цей номер застосовується у всіх процесуальних документах, зокрема в постановах про призначення експертиз, та вказується як у місці виявлення, так і під час транспортування чи зберігання решток. Така система дозволяє підвищити якість доказування, зменшити ризики втрати тіл або фрагментів, забезпечити належне документування та прискорити процес встановлення особи.

Для цього рекомендується: присвоювати кожному тілу або його частині унікальний ідентифікаційний код, що складається з літер та чисел; уникати дублювання кодів; узгодити загальну систему кодування між усіма учасниками процесу; структура коду може включати: 1) назву місця виявлення; 2) позначення команди, яка здійснила виявлення; 3) порядковий номер тощо [5, с. 230]. Є відповідні рекомендації Міжнародного Комітету Червоного Хреста щодо складання протоколів на місцях масових поховань [10]. Натомість і вітчизняна практика суттєво розвивається. Зокрема, старшим слідчим в особливо важливих справах – криміналістом відділу розслідування злочинів скоєних проти життя та здоров'я особи слідчого управління ГУНП в Одеській області Павлом Юрійовичем Михайловським було узагальнено міжнародні рекомендації щодо роботи з тілами в екстраординарних умовах та адаптовано до використання в українській правозастосовній практиці. Виникнення такої необхідності пов'язано не тільки з питаннями огляду трупів на місцях масових поховань,

а й з репатріацією тіл загиблих під час війни.

Розроблений протокол є прикладом не просто імплементації, а саме трансформації цих рекомендацій в інструмент українського кримінального процесу. Він став результатом практичного аналізу численних викликів, починаючи від відсутності доступу до належної криміналістичної інфраструктури на тимчасово окупованих територіях до нагальної потреби у впорядкованій репатріації тіл загиблих українських військових.

Павлом Михайловським було розроблено унікальну систему кодування для трупів, залишків тіл, речових доказів, які знаходяться при них. Код складається з відповідних позначень: місце (регіон); місяць/рік; порядковий номер об'єкта (пакета); первинний номер вказаний на об'єкті (пакетові) при його отриманні; порядковий номер трупа (B-body); порядковий номер залишків та фрагментів; порядковий номер виявленого речового доказу (речі, предмети, документи, ін). Вони утворюють єдиний унікальний код, який індивідуально виділяє та слугує ідентифікатором невпізнаного трупу або решток. Саме його буде зазначено у всіх процесуальних документах, які пов'язані із проведенням процесуальних дій з таким трупом, рештками тощо при проведенні оглядів, призначенні відповідних експертиз, у випадках направлення до різних установ. Крім того, слідчим було розроблено і відповідні протоколи огляду трупів, у яких визначені схеми для максимально ефективної фіксації усіх ідентифікаційних ознак трупів з метою їх ідентифікації.

Використання запропонованого кодування за «протоколом Михайловського» забезпечує повний, послідовний огляд та дослідження трупів, запобігання втрати фрагментів/решток тіл, а також правильне уніфіковане заповнення процесуальних документів і можливість відстеження переміщення тіл та їх залишків. На сьогоднішній день цей алгоритм роботи та кодифікації продемонстрував свою ефективність при роботі репатрійованими тілами.

Слід зауважити, що запропонований Павлом Михайловським алгоритм можна віднести до своєрідного ланцюга збереження доказів (Chain of Custody) при процесуальній роботі з невпізнаними трупами.

Застосування механізму ланцюга зберігання доказів розпочинається вже з моменту документування на місці події або під час першої слідчої (розшукової) дії та супроводжує увесь процес доказування на кожному його етапі. Сутність цього підходу полягає у фіксації безперервного контролю над доказами з боку уповноважених осіб, які в тій чи іншій формі контактували з ними: здійснювали збір, зберігання чи експертне дослідження. Метафора «ланцюга» точно відображає концепцію: доказ переходить від однієї посадової особи до іншої, кожен такий етап є ланкою в єдиній послідовності, що забезпечує як цілісність, так і достовірність процесу обігу доказу. У разі порушення цього ланцюга або його відсутності виникають серйозні сумніви щодо автентичності та цілісності доказового матеріалу, що, у свою чергу, негативно позначається на його процесуальній оцінці в частині допустимості та достовірності доказів [11, с. 158].

Ключовим досягненням «протоколу Михайловського» є запровадження єдиного уніфікованого кодування**,** яке охоплює не лише самі тіла, але й будь-які фрагменти, залишки, речові докази, знайдені поруч. Такий підхід не тільки унеможливлює плутанину при передачі тіл чи результатів експертиз між установами, а й гарантує **с**истемну процесуальну легітимність: ідентифікатори відображаються у всіх пов'язаних документах, створюючи неперервний «ланцюг зберігання» доказів, що є фундаментальним для їхньої допустимості у суді.

Робота з тілами в зоні бойових дій, в умовах обстрілів чи на деокупованих територіях часто унеможливлює повноцінне лабораторне дослідження без попередньої систематизації. Протокол дає змогу фіксувати всі ключові ідентифікаційні характеристики безпосередньо на місці виявлення тіла або його фрагментів. Це особливо важливо в контексті експертиз з ідентифікації ДНК, судово-медичних та трасологічних досліджень, коли помилки в маркуванні можуть призвести до фатальних юридичних та гуманітарних наслідків.

Висновки

Актуальність розробки питань огляду місць масових поховань полягає в поєднанні юридичної, етичної, доказової та гуманітарної місії. Це не лише етап розслідування, а акт визнання гідності жертв, інструмент відновлення справедливості й доказ стійкості української держави в умовах викликів. Така робота має проводитися за чіткими протоколами, із фаховою підготовкою та з повагою до кожного загиблого, що й визначає цивілізований підхід до війни і її наслідків. Важливість отримання доказової інформації з таких місць подій, а також при роботі з трупами та людськими рештками полягає також у перспективі доказування воєнних злочинів та притягненні винуватих осіб до кримінальної відповідальності.

Успішне практичне впровадження «протоколу Михайловського» створює підґрунтя для його інституціоналізації через підзаконні акти МВС або МОЗ, як частини стандарту роботи з масовими захороненнями, ексгумаціями чи репатріацією тіл загиблих. Це дозволить не лише поширити ефективну методику, а й уніфікувати облік таких трупів, решток, пов'язаних із ними інших доказів.

Варто наголосити, що використання протоколу має високу адаптивність до взаємодії з іншими суб'єктами – судово-медичними експертами, криміналістами, антропологами, працівниками СБУ, прокуратури, а також неурядовими організаціями, які займаються гуманітарними місіями (наприклад, Evacuation 200). Це створює новий стандарт міжвідомчої координації.

Література

1. Проведення ситуативних комплексних практичних занять із здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на навчальному полігоні «Документування та розслідування воєнних злочинів»: методичні рекомендації / Г. Тетерятник, М. Янковий, І. Федоров, О. Шкута Одеса: ОДУВС, 2023. 106 с.

2. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. URL : https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/11489-FMC-Mass-Graves-Project-UKRAINE-V3.0-HI-RES.pdf.

3. Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матераліами роботи на деокупованих територіях) : порадник для практичних працівників органів досудового розслідування / Цуцкіридзе М.С., Кримчук С.Г., Вітвіцький С.С. та ін. Кропивницький: Дон. держ. уніт. внутр. справ; Київ: Гол. слідч. упр. Нац. поліц. України, 2023. 125 с.

4. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. https://eaaf.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf.

5. Тетерятник Г.К., Сомик О.С. окремі питання проведення огляду місць масових поховань. Правові новели. 2023. №. 20. С. 227 – 233.

6. Що заважає встановити точну кількість загиблих у Маріуполі? URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/shcho-zavazhaie-vstanovyty-tochnu-kilkist-zahyblykh-u-mariupoli/.

7. Скільки людей загинуло у Маріуполі: Зеленський назвав приголомшливі цифри. URL: https://tsn.ua/ukrayina/skilki-lyudey-zaginulo-v-mariupoli-zelenskiy-nazvav-prigolomshlivi-cifri-2752359.html.

8. Нарожна О.В. Впровадження досягнень судової археології та судової антропології при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини. Правова держава. 2023. №49. С. 190 – 197.

9. Edwin Huffine, John Crews, Brenda Kennedy, Kathryn Bomberger, Asta Zinbo. Mass Identification of Persons Missing from the Break-up of the Former Yugoslavia: Structure, Function, and Role of the International Commission on Missing Persons. Croat Med J 2001;42:271-275. https://neuron.mefst.hr/docs/CMJ/issues/2001/42/3/11387637.pdf.

10. Management of Dead Bodies after Disasters: A Field Manual for First Responders. URL : https:// www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0880.pdf

11. Пашковський М.І. Ланцюг зберігання доказів (Chain of Custody): процесуальна форма. Матеріали конференцій МЦНД, (06.12.2024 р.; Могилів-Подільський, Україна). С. 157–161.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF CONDUCTING CRIME SCENE EXAMINATIONS AT MASS GRAVE SITES

The article examines a comprehensive set of organizational, legal, forensic, and ethical aspects of conducting scene inspections at mass burial sites, which have gained critical relevance in the context of the ongoing armed conflict in Ukraine. Mass graves resulting from hostilities, acts of genocide, or other international crimes constitute particularly significant objects of investigation and evidentiary analysis within the criminal justice process. These sites carry not only evidentiary but also humanitarian and commemorative value, serving simultaneously as a source of truth for families of the missing and as a mechanism for holding perpetrators accountable.

The authors highlight the specificities of the modern approach to investigating mass fatalities through the engagement of multidisciplinary teams, including forensic pathologists, archaeologists, anthropologists, crime scene investigators, and demining specialists. The article underscores the value of forensic anthropology and forensic archaeology in reconstructing the circumstances of death, identifying clandestine graves, establishing biological profiles of the deceased, determining causes and manners of death, and extracting other critical parameters.

Special attention is paid to the analysis of an innovative methodology known as the "Mykhailovsky's Protocol" developed to unify the coding of human remains, body fragments, and material evidence, while ensuring an uninterrupted chain of custody. The unique identification system proposed within this protocol enhances procedural documentation, preserves the evidentiary integrity of recovered materials, facilitates inter-agency cooperation, and prevents the loss of critical information under extreme conditions. This approach has already proven effective in the repatriation of fallen military personnel.

The research also generalizes practical challenges encountered during operations at mass burial sites ranging from landmine contamination and deliberate destruction of evidence to severe weather conditions, sample contamination risks, and the imperative of maintaining a dignified and humane approach toward the deceased. The study emphasizes the necessity to adapt Ukrainian legislation in line with international protocols (e.g., the Minnesota Protocol, Bournemouth Protocol, ICRC recommendations, INTERPOL, and ICMP guidelines), including the development of secondary legislation to regulate procedures at such sites.

Keywords: mass graves, crime scene inspection, forensic anthropology, "Mykhailovsky's Protocol", war crimes, body identification, forensic medical examination, chain of custody, evidence collection, forensic science, postmortem examination, material evidence, human remains identification.